

**Зоя Сирота,
Всеволод Сирота**

ТВОРЧИСТЬ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ ОБРАЗНОГО СВІТОСПРИЙМАННЯ ДИТИНИ

Рушійною силою розвитку здібностей особистості, як доводить Г.С. Костюк, є суперечності та боротьба протиріч. У цьому контексті розвиток здібностей у дитини є організованим процесом, незважаючи на те чи визнаний він випадковим збігом невідповідних для людини культурних, суспільних обставин, чи є цілеспрямованим впливом педагогів, батьків або самої дитини [6].

У трактовці поняття «здібність» ще не досягнуто єдності, тому і існує велика кількість їх визначень, проте певні загальні моменти у цих визначеннях виділити можна. Перш за все, використовуючи поняття «здібність» більшість дослідників визначають її як сукупність властивостей і якостей особистості, які забезпечують її успіх у різних видах діяльності. Ті властивості і якості, які забезпечують успіх у певному виді діяльності, відносяться до спеціальних здібностей ті ж, що в сукупності забезпечують успіх у різноманітних видах діяльності, психологи називають загальними здібностями або генералізованими. За іншими параметрами здібності поділяють на елементарні та складні. Так, К.К. Платонов взагалі розрізняє «чотири типи здібностей: загальні – притаманні, хоча і в різній мірі, усім людям, та особливі – властиві не усім; елементарні та складні». Він об'єднує поняття «загальні» та «складні», «складні» та «особливі». Загальними складними він вважає здібності до основних видів людської діяльності: до праці, до гри, до навчання, до спілкування [9].

Здібності як індивідуальні психологічні особливості людини, які сприяють успішному виконанню діяльності, на думку Я.О. Пономарьова, не є природженими, а знаходяться у постійному розвитку [10]. Це перекожливо довели дослідження багатьох психологів, зокрема Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, Г.С. Костюка, С.І. Рубінштейна, Б.М. Теплова та інших. Як природжені виступають лише анатомо-фізіологічні задатки, що лежать в основі розвитку здібностей.

Цілком слушним є висновок Я.О. Пономарьова стосовно того, що здібності, в тому числі творчі, – завжди результат розвитку, бо вони формуються в спілкуванні та діяльності.

Для розвитку здібностей активним фактором і важливим внутрішнім стимулом є наявність нахилу, інтересу і любові до відповідної діяльності, позитивного емоційно-вольового ставлення, адже ці якості мобілізують у певному напрямку психологічні властивості людини у їх складному комплексі.

На думку С.Л. Рубінштейна, «...інтерес збуджує нахил, а нахил фор-

мує і розвиває здібності і талант, мобілізує прагнення до праці, до певної діяльності» [11, 54]. Крім того, «здібності не просто виявляються у праці, вони формуються, розвиваються, розцвітають у праці і гинуть у бездіяльності» [11, 33], вони «існують тільки в розвитку... Здібність не існує поза конкретною діяльністю людини, а формування її відбувається в умовах навчання і виховання» [11, 13]. Отже, «здібності не можуть виникнути поза конкретною діяльністю людини» [11, 42].

Розвиток творчих здібностей проходить у процесі навчання і виховання, а результативність їх формування залежить від забезпечення творчої активності, котра за визначенням С.В. Ковальнової належить до складного, багатогранного явища, що визначається об'єктивними (зовнішніми, соціальними) та внутрішніми (суб'єктивними) умовами. Вона має суто особистісну природу, виступаючи найвищим якісним рівнем самовтілення людини. На її думку в категорії «творча активність» найбільш повно акумулюється минуле (досягнення) особистості, віддзеркалюється теперішнє, прогнозується майбутнє, тобто творча активність являється неповторним способом розвитку самого себе, у якій розкривається загальне, одиничне, індивідуальне [5].

Творчі здібності та обдарованість пов'язані з загальноприйнятим, побутовим розумінням цих термінів. З точки зору С.О. Сисоевої [12], терміни «здібний», «обдарований», «талановитий» вживаються як синоніми і відображають ступінь прояву здібностей.

А в словнику В. Даля [3] «здібний» визначається як здатний до чогось, сильний, спритний, що вміє пристосовуватися, поладити, влаштувати справу. Здібний у цьому випадку розуміється як розумний. Таким чином «здібність» визначається через успіхи в діяльності. При визначенні поняття «талант» підкреслюється його природжений характер. Талант трактується як обдарованість, а обдарованість як здібність, що дана Богом. Обдарованість розглядається як синонім таланту, як ступінь його прояву.

Г.С. Костюк розглядає обдарованість як «природні здібності» [6]. П.О. Моляко, досліджуючи проблему психологічного визначення таланту, в основу своєї концепції поклав, зокрема таке положення, що талант є однією з вищих форм прояву творчих здібностей, які певним чином інтегруються у структурі конкретної особистості і розвиваються у конкретних (в цілому сприятливих) суспільних умовах [7, 73].

За нашим переконанням здібність та обдарованість і талант визначаються за різними ознаками, тобто стосовно здібності підкреслюється можливість людини щось робити, а коли йдеться про талант чи обдарованість мають на увазі природний характер цього явища. При цьому підкреслюється, що здібності та обдарованість проявляються через успіх у певній діяльності людини.

За висновками психологів раніше за інші у людини починають виявлятися здібності музичні. Так, у ранньому віці (перші три роки і далі) засо-

бами народної педагогіки традиційно забезпечувався універсалізм сприймання дитиною аудіальної інформації.

Універсалізм світосприймання був важливим засобом нагромадження енергопотенціалу особистості, необхідного саме для творчого розвитку. Вчені вказують на специфічність принципу природовідповідного розвитку творчих здібностей, а саме: «чим більше витрачається енергії, тим більше вона нарощується і тим довше тримається досягнутий нею рівень» [4, 23]. Залежно від насиченості і кількості, зовнішня енергія усуває дефіцит нашого оперативного енергопотенціалу і нагромаджує його з надлишком. Чим більше енергії, тим тривалішим і продуктивнішим є стан творчої наснаги особистості. «Ось чому енергопотенціал – умова творчості, на приріст якого повинна працювати будь-яка навчально-виховна технологія» [4, 23].

Особливістю творчого розвитку є мислення слухове, абстрактне, що більш пов'язане із внутрішнім зором (умоглядністю). Внутрішній зір («умоглядність») – це мислення абстраговане від чуттєвого досвіду. Завдяки здатності до абстрагованого світобачення, особистість «конструює», «проектуює» буття, вибудовує в уяві «всю повноту цілісності світу». Виділяється два типи внутрішнього зору («умоглядності»): раціоналістичний та інтуїтивістський.

Внутрішній зір («умоглядність») був домінуючим методом філософського мислення ще в античній філософії та середньовічній схоластиці. Взаємодоповнюваність раціонального й інтуїтивного у внутрішньому баченні особистості була психофізіологічною основою розвитку творчих здібностей особистості.

Для творчого розвитку важливим став інтуїтивістський підхід, який «характеризується прагненням до безпосереднього, інтуїтивного бачення ідеї як ейдоса, тобто певного духовного образу» [14, 61]. «Духовний образ», зумовлений внутрішнім образом особистості, пов'язаний з універсумом як мисленневим відображенням взаємопов'язаної єдності всього суцього. Універсум – це сукупність «можливих світів, ансамбль універсальних світів (АУС), які не суперечать в собі, але попарно несумісні, оскільки реалізація одного з них виключає здійснюваність інших» [14, 61].

Цілісне відображення ансамблю універсальних світів пов'язане з філософським поняттям «симпатія космічна», яке мало вживається, незважаючи на свою значущість. «Симпатія космічна» (консенсус) означає спільність почуттів, відповідність предметів і явищ та взаємодію, співучасть одного в тому, що відбувається в іншому. Уявлення про «симпатію космічну» відображає універсальний погляд на світ як «цілісний живий організм».

Універсалізм світосприймання має різні аспекти розуміння «цілісного живого організму світу». Так, з точки зору орфіко-піфагорійської традиції, цілісність світу (універсальність) представлена музичною будовою, «гармонією сфер», «гармонією неба». У положеннях Аристотеля «швидко-

сті світил, заміряні по відстанях, відносяться між собою так; як тони звукових інтервалів» і тому «звучання, що випромінюється світилами в русі по колу, створює гармонію (звукоряд в одну октаву)».

Вважалося, що висота тону пропорційна швидкості світла, причому найвищий тон астральної гами співвідноситься зі сферою нерухомих зірок, а найнижчий – із місяцем.

Інструмент ліра розглядався як відображення гармонії небесних сфер (ансамблю універсальних світів). Гра на лірі – це приєднання до гармонії Всесвіту, підготовка до повернення на астральну прабатьківщину.

Філософська ідея «гармонії сфер» як один із аспектів універсального світосприймання пов'язана з астрономією. Але існує й ширше коло концепцій «космічної музики». Наприклад, піфагорійська теорія «музики пір року», за якою вона утворює кварту по відношенню до осені, квінту – по відношенню до зими, октаву – по відношенню до літа і т.д. Існують також схожі концепції східних традицій: халдейської, єгипетської, китайської. Наприклад, у китайському розумінні «космічної музики» п'яти нотах гами відповідає «п'ять елементів» і пори року. У китайському варіанті універсального сприймання «музики космосу» наявна ідея «симпатії космічної» – динамічного взаємозв'язку і взаємозалежності цілого і частин кожного тіла, а також тіла все об'ємлюючого (інтегрального).

За уявленнями стародавніх греків, фізичною основою інтегрального почуття (симпатії космічної) є дихання і звучання, яке складається із вогню і повітря й розповсюджується одночасно до центру та периферії тіла. Дихання вогню і повітря пронизує весь світ, пов'язує все в одне безперервне ціле («все в усьому»). Аналогічна фізична субстанція («фен-шуй», «водо-вітер») притаманна китайському світосприймання.

Образне бачення музики внутрішнім зором асоціюється з поняттям «аура». Універсалізм світосприйняття передбачає органічне взаємодоповнення наукової та художньої картини світу, тому що людина сприймає життєві феномени комплексно: на основі єдності понятійного й образного компонентів пізнання. Стимулювання художніх асоціацій, уяви, фантазії у процесі сприймання образів мистецтва є водночас поштовхом до розвитку пізнавальних здібностей взагалі й творчого розвитку зокрема.

Розвиток здібностей та набуття різноманітних навичок в одному із видів мистецької діяльності позитивно позначається на успішності дітей та сприяє розвитку їх творчої активності. Процес самореалізації дитини у різноманітних видах художньої діяльності, який супроводжується значним емоційним переживанням, дає поштовх для цілісного загального розвитку особистості.

Учні повинні відчувати радість пізнання, відкриття нового, насолоду від процесу творчості, задоволення від подолання перешкод у розв'язанні творчих завдань, набуті певні вміння та навички творчої діяльності, впев-

неність у своїх здібностях та можливостях. У разі відсутності позитивного стимулювання творчо-пізнавальних інтересів, творчих занять – потреба у творчому самовираженні дітей поступово згасає, а розвиток творчих здібностей більшості учнів гальмується, а тому організація творчо спрямованого навчально-виховного процесу з урахуванням вікових особливостей школярів має стати змістовною складовою всіх освітніх програм загалом та в галузі мистецької освіти.

Роль дорослих у цьому процесі полягає у тому, щоб активно допомагати дитині у розвитку її творчих здібностей. З цього приводу корисні рекомендації розробив американський психолог Дж. Гален:

1. Створіть дитині затишну і безпечну психологічну базу для її пошуків, до якої вона могла б повертатися, якщо буде налякана власними відкриттями.

2. Підтримайте схильність дитини до творчості і виявляйте співчуття до невдач. Уникайте несхвальних оцінок її творчих ідей.

3. Будьте терпимі до дивних ідей дитини, поважайте її запитання та допитливість.

4. Давайте дитині можливість побути одній і дозволяйте, якщо вона того хоче, самій займатися своїми справами. Надлишок опіки може пригальмувати творчість.

5. Допомагайте дитині вчитися будувати її систему вартостей, не обов'язково засновану на її власних поглядах, щоб вона могла поважати себе і свої ідеї поряд з іншими ідеями та їх носіями.

6. Допомагайте дитині у задоволенні основних людських потреб (почуття любові, поваги до себе і оточуючих), оскільки людина, енергія якої скована, менше здатна досягти висот самовиразу.

7. Виявляйте симпатію до її перших незграбних спроб висловлювати свої ідеї словами і робити їх таким чином зрозумілими оточуючим.

8. Знаходьте слова підтримки для нових творчих починань дитини, уникайте критикувати перші спроби – якими б невдалими вони не були.

9. Допомагайте дитині стати «розумним авантюристом» і часом покладатися у пізнанні на ризик та інтуїцію; найвірогідніше, саме це і допоможе їй зробити справжнє відкриття.

10. Підтримайте необхідну для творчості атмосферу, допомагаючи дитині уникнути суспільного несхвалення, зменшити соціальні тертя і подолати негативну реакцію однолітків. Чим більше ви надаєте їй можливостей для конструктивної творчості, тим щільніше закриваються клапани її деструктивної поведінки.

11. Дитина, позбавлена позитивного творчого виходу, може спрямувати свою творчу енергію у зовсім небажаному напрямку [16].

У мистецькій ігровій діяльності формуються елементи абстрактного мислення, що значно підвищує здібності дітей до продукування нестандарт-

тних ідей і вироблення оригінальних рішень.

Гра, на думку багатьох вчених-педагогів, підвищує готовність дитини до творчої діяльності, оскільки є підготовчим етапом художньої творчості і синкретично поєднує в собі різні її види. Ігрові ситуації створюють умови для активізації пізнавального середовища, формуючи в учнів почуття естетичного задоволення від процесу навчання, активізують сприймання, мислення, уяву і фантазію, що є необхідними складовими творчого розвитку особистості.

Отже, психолого-педагогічні дослідження свідчать про те, що виховне значення розвитку дитячої творчості оцінюється досить високо. Виховна цінність творчості дитини проявляється насамперед у самому процесі, важав Б.Л. Яворський [15], оскільки вона дозволяє вчителю спостерігати за ходом творчої думки дитини. Б.В. Асаф'єв [1] наголошував, що творчість сприяє більш глибокому засвоєнню матеріалу і розвитку художніх здібностей дітей. Б.М. Теплов [13] звертав увагу на важливість творчості на етапі початкового навчання, коли закладаються основи ставлення до мистецтва. А на думку Н.А. Ветлугіної [2], творчість є важливою умовою і засобом розвитку здібностей образного світосприймання

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асаф'єв Б. О музыкально-творческих навыках детей // Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. – М.-Л., 1965. – 272 с.
2. Ветлугина Н. Музыкальное развитие ребенка. – М.: Просвещение, 1967. – 255 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь типowego великорусского языка. – 8-е изд. – М.: Рус.яз., 1981. – Т. 1. – 699 с.
4. Клименко В.В., Кочерга О.В. Перші кроки у творчість. – К., 1999. – 95 с.
5. Ковальова С.В. Розвиток творчої активності вчителів музики в сучасних умовах: теорія й практика. Науково-методичний посібник. – Біла Церква: КОПОПК, 2004. – 228 с.
6. Костюк Г.С. Мислення і діяльність молодших школярів. – К.: Рад. школа, 1981. – 155 с.
7. Моляко В.А. Психологія вирішення школярами творчих завдань. – К.: Рад. школа, 1983. – 94 с.
8. Наконечна О.П. Естетизм і творчість // Творчість у контексті розвитку людини. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2003. – Ч. 1. – С. 32–33.
9. Платонов К.К. Система психологии и теория отражения. – М., 1982. – 202 с.
10. Пономарев Я.А. Психология творчества. – М.: Наука, 1980. – 303 с.
11. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика,

1973. – 423 с.
12. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість: Монографія. – Х.– К.: Книжкове видання «Каравелла», 1998. – 150 с.
 13. Теплов Б.М. Избранные труды: в 2-х т. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – 328 с.
 14. Філософський словник / За ред. член-кор. АН УРСР В.І. Шинкарука. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії наук Української РСР, 1973. – 600 с.
 15. Яворский Б.Л. Избранные труды / Общ. ред. Д.Д. Шостаковича. – М.: Сов. композитор, 1987. – 366 с.
 16. http://www.bdpu.org/scientific_published/pedagogics_2_2008/03